

Modus vivendi Moszkvával?

Az 1945. évi Flynn-misszió helye XII. Piusz keleti politikájában*

Fejérdy András

A Szovjetunió második világháború utáni kelet-közép-európai térnyerése komoly kihívás elé állította a Szentszékét. Miután a térség „katolikus sávja”¹ is az ateista kommunizmus ideológiáját követő nagyhatalom érdekszférájába került, egyáltalán nem volt lényegtelen, lehetséges-e a katolikus hívek érdekében Moszkvával valamilyen *modus vivendit* kialakítani. A Vatikán és a Kreml közötti kapcsolatokat illetően a szakirodalomban mindmáig nyitott kérdés: vajon a párbeszéd kibontakozását és egy megegyezés megkötését XII. Piusz pápa óvatossága és elvi kommunista-ellenessége vagy inkább a Szovjetunió elzárkózása akadályozta-e meg?

A kétoldalú tapogatózások sorában az amerikai demokrata politikus, Edward J. Flynn 1945. február–márciusi, két fél közötti közvetítési kísérletének értékelése sem egyértelmű. Az első, kortárs újságírók által készített összefoglalások az epizód kapcsán a szovjet nyitottságot állítják szembe a merev szentszéki állásponttal. Az 1990 utáni történeti irodalom ezzel szemben arra mutat rá, hogy nem csak a Szentszék, de a Szovjetunió részéről is kevés készség jelentkezett a közeledésre, és a Flynn-féle közvetítési kísérlet mindenekelőtt amerikai (belpolitikai) érdekeket szolgált. A szakirodalom által a közelmúltban (újra)felfedezett – közvetett – jezsuita források végül egyenesen azt sugallják, hogy a tárgyalási kezdeményezés a Szentszék oldaláról indult ki, és a szovjet elutasítás miatt vallott kudarcot.²

* A 135762 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az FK pályázati program finanszírozásában valósult meg.

¹ Ezt a megfogalmazást használja PIETRO PASTORELLI: *La Santa Sede e l'Europa centro-orientale nella seconda metà del Novecento*. Soveria Mannelli, 2013. (Saggi 309.) 7.

² *Scontrarsi o negoziare? Alternative dei Cattolici nel dopoguerra in Ungheria alla luce di alcuni documenti Vaticani. Ütközni vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében.* Szerk. Johan Ickx – Keresztes András – Somorjai Ádám. Budapest, 2020. 45.; JOHAN ICKX: *L'Ostpolitik di Pio XII. Il «modus vivendi» proposto a Mosca 1946–1947. Il caso di padre Alesandro Tőhötöm Nagy S.J.* In: *Chiesa del silenzio e diplomazia pontificia 1945–1965. Umlčana cirkev a papežska diplomacia 1945–1965.* Szerk. Emilia Hrabovec – Giuliano Brugnotto – Peter Jurčaga. Città del Vaticano, 2018. 163–164. Az eredeti magyar forráshely: NAGY TŐHÖTÖM:

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy az Edward J. Flynn küldetésére vonatkozó, újonnan kutathatóvá vált szentszéki kútfők fényében válaszoljunk erre a kérdésre: A közvetett forrásokban és a szakirodalomban fellelhető értékelések melyike felel meg a valóságnak? Célunk egyúttal, hogy a közvetítési kísérletet elemző szentszéki háttérdokumentumok fényében feltárjuk: Milyen szempontok alakították a második világháború utáni szentszéki keleti politikát? A Flynn-misszióra vonatkozó eddigi értékelések rövid áttekintését követően ezért előbb az események menetét vázoljuk, majd a szentszéki források ismeretében értékeljük a közvetítési kísérletben résztvevő szereplők céljait és szempontjait, végül pedig a Flynn-misszió általánosabb tanulságait vonjuk le.

1. Status quaestionis

A Flynn-féle közvetítési kísérlet kezdettől fogva jelen van a Szentszék keleti politikájával foglalkozó szakmunkákban. A XII. Piusszal szemben kritikus, történész végzettségű német újságíró, Hansjakob Stehle a rendelkezésre álló információ-morzsák alapján úgy vélte, hogy a Moszkvából a Vatikánba utazó amerikai politikus a szovjetek tárgyalási készségéről tájékoztatta a pápát, amelyet az intranzigens egyházfő azonban visszautasított.³ Antoine Wenger, a *La Croix* című francia katolikus folyóirat főszerkesztője, később Franciaország szentszéki nagykövetségének egyházi tanácsosa, ugyancsak arra a megállapításra jutott, hogy moszkvai útjának tapasztalatai alapján Flynn elképzelhetőnek tartott egy szentszéki–szovjet konkordátumot.⁴ Hasonló, ám árnyaltabb álláspontot képviselt Sergio Trasatti, a *L'Osservatore Romano* 1978 és 1993 közötti főszerkesztője is, aki szerint 1945 márciusában Flynn arról biztosította a pápát: a szovjetek készek hozzájárulni ahhoz, hogy a Szentszék küldötték útján kapcsolatba lépjen a Vörös Hadsereg által elfoglalt államok katolikus közösségeivel.⁵

Andrea Riccardi, a témával foglalkozó 1990 utáni első komoly szakmunka történész szerzője, ezzel szemben amellet érvel, hogy a kétoldalú kapcsolatok kiépítésében sem Moszkva, sem a Vatikán nem volt érdekelt. A Kreml érdekeit ugyanis a külföldi központból irányított katolicizmussal való kiegyezés helyett inkább a Rómától független nemzeti egyházak létrehozása szolgálta volna. A Szentszék pedig a két világháború közötti megegyezési kísérletek kudarca, a Szovjetunió tényleges szándékaira vonatkozó pontos információk hiánya,

Jezsuiták és szabadkőművesek. Szeged, 1990. 202.

³ HANSJAKOB STEHLE: *Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975*. München–Zürich, 1975. 277–278.

⁴ ANTOINE WENGER: *Rome et Moscou 1900–1950*. Paris, 1987. 599.

⁵ SERGIO TRASATTI: *Vatican Kremlin. Les secrets d'un face-à-face*. Paris, 1993. 137.

valamint a szovjet rendszer morális legitimálásának kockázata miatt nem kereste a kapcsolatot Moszkvával. Flynn visszaemlékezései⁶ és 1945. március 23-án kelt memoranduma⁷ alapján Riccardi így egyértelműen azon az állásponton van, hogy az amerikai politikus 1945 kora tavaszi moszkvai missziója és közvetítési kísérlete Roosevelttel kezdeményezésére vezethető vissza, aki a szovjet–amerikai együttműködés fenntartásában volt érdekelt.⁸ Ezt az értékelést azóta Peter C. Kent, Serhii Plokhyy és Adriano Roccucci még annyival egészítették ki, hogy Flynn moszkvai majd vatikáni küldetésének egyúttal jelentős amerikai belpolitikai céljai is voltak. Roosevelttel tudniillik a jaltai konferencián tett engedmények miatt csalódott amerikai katolikus közvéleményt kívánta a szovjetektől várt közeledési gesztus kieszközlésével csillapítani, jóllehet tudatában volt annak, hogy a két fél közötti megegyezésre nincsen valós esély.⁹

A közelmúltban Johan Ickx, a vatikáni Államtitkárság Második Szekciója történeti levéltárának igazgatója, illetve a megállapodást szorgalmazó magyar jezsuiták tevékenységének dokumentumait vele együtt közzé tevő Keresztes András és Somorjai Ádám OSB közölték ismét Nagy Töhötöm naplójának Flynn küldetését is érintő részletét. Eszerint XII. Piusz személyi titkára, a jezsuita Robert Leiber azt állította a modus vivendi keresésében érdekelt, ugyancsak jezsuita Nagy Töhötömnek, hogy az 1945-ös Flynn-misszió hátterében a Szentszék állt: „Nem igaz, hogy Moszkva közeledett volna. Ellenben mi hoztuk már többször Moszkva tudomására, hogy hajlandók vagyunk a kapcsolatokat felvenni. [...] még Roosevelttel életében, az elnök egyik kiváló katolikus diplomatája megemlítette a Vatikán közeledő szándékát magának Molotovnak, aki részint kitért a válasz elől, részint pedig valami kis biztatást adott.”¹⁰

⁶ EDWARD J. FLYNN: *You're the Boss. The practice of American Politics*. New York, 1947. 200–220.

⁷ A memorandumot közli: ENNIO DI NOLFO: *Dear Pope, Vaticano e Stati Uniti. La corrispondenza segreta di Roosevelt e Truman con Papa Pacelli dalle carte di Myron Taylor*. Roma, 2003. (továbbiakban: DI NOLFO, 2003.) 228. sz. dokumentum.

⁸ ANDREA RICCARDI: *Il Vaticano e Mosca 1940–1990*. Roma–Bari, 1992. 29–38.

⁹ PETER C. KENT: *The Lonely cold War of Pope Pius XII. The Roman Catholic Church and the Division of Europe, 1943 – 1950*. Montreal – London – Ithaca, 2002. 82–83.; SERHII PLOKHYY: *Yalta, the Price of Peace*. New York, 2010. (továbbiakban: PLOKHYY, 2010.) 443–445.; ADRIANO ROCCUCCI: *Stalin e il Patriarca. La Chiesa ortodossa e il potere sovietico*. Torino, 2011. (továbbiakban: ROCCUCCI, 2011.) 271–273.

¹⁰ Ld. 2. jegyzet.

2. A Flynn-misszió eseménytörténete

Az ötlet, hogy Franklin Delano Roosevelt elnök ír felmenőkkel rendelkező, katolikus politikai tanácsadója, Edward J. Flynn demokrata politikus Európába utazzon, nem sokkal a jaltai konferencia előtt született meg. A javaslatot egy szovjet–szentszéki viszonyt elemző, Fehér Házban tartott beszélgetés során maga Roosevelt vetette fel. Úgy vélte, jó volna, ha Flynn vele tartana Jaltába, és onnan tovább utazna Moszkvába, hogy helyben tájékozódjon a Vatikán és a Kreml közötti kapcsolatteremtés lehetőségeiről, illetve a katolikus egyház helyzetéről a szovjetek által megszállt területeken.¹¹

A felvetés és a nyomában meghozott döntés a jaltai út előtti utolsó pillanatban születettet meg. Erre utal mindenesetre, hogy Flynn útlevél nélkül szállt fel az elnököt Európába szállító hajóra. Sőt, miután Máltán nem tudtak neki útlevelet szerezni, a szovjet határt is egy egyszerű dokumentummal lépte át, amely igazolta, hogy az amerikai delegáció tagja. Formális útlevelet csak a jaltai konferencia után Moszkvában kapott.¹²

Flynn mindazonáltal nem hivatalos minőségben vett részt a jaltai konferencián. Jelenléte azért volt fontos, mert Rooseveltnek így volt lehetősége arra, hogy bemutassa Molotovnak, és egyúttal megkérje a szovjet külügyminisztert: engedjék Flynn Moszkvába, hogy egyházpolitikai kérdésekben tárgyalhasson az illetékesekkel. Miután Molotov ebbe beleegyezett, a konferenciáról Flynn egyenesen Moszkvába utazott és Averell Harriman amerikai követ különleges vendégeként közel három hetet töltött a szovjet fővárosban. 1945. február 12. és március 10. közötti moszkvai tartózkodása alatt találkozott többek között I. Alexij orosz ortodox pátriárkával, Léopold L. S. Braun 1934 óta katolikus lelkipásztorként Moszkvában működő amerikai származású asszumpcionista szerzetessel, és tárgyalásokat folytatott az Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács elnökével, Georgij Karpovval, Molotov szovjet külügyminiszterrel, valamint a nem ortodox felekezeteket felügyelő Egyházügyi Tanács elnökével, Ivan Poljanszkival.¹³ Míg a Karpovval folytatott megbeszélés szívélyes légkörben folyt, és aránylag sok információval szolgált, a másik két találkozó annál nehezebben sike-

¹¹ A Flynn által Tardininek 1945. március 23-án átadott emlékeztető. Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (továbbiakban: ASRS, AA.EE.SS.) Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 67. A dokumentum egy részletét közli: DI NOLFO, 2003. 228. sz. dokumentum.

¹² PLOKHY, 2010. 31–32.

¹³ PLOKHY, 2010. 444–446.; A Flynn által Tardininek 1945. március 23-án átadott emlékeztető. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 67–74.

rült, minél közvetlenebb kompetenciával bírt a tárgyalópartner a katolikusok ügyében. Molotov ugyan szintén udvarias tárgyalópartnernek bizonyult, de megnyilatkozásai támadóak és ellenségesek voltak, Poljanszki viszont kifejezetten ridegen kezelte Flynn, kérdéseire pedig kitérő, félrevezető és ellenséges válaszokat adott.¹⁴

Moszkvai útját követően, mielőtt visszatért volna az Egyesült Államokba, Flynn Rómába utazott, hogy találkozzon XII. Piuszal és munkatársaival. 1945. március 21-én érkezett az Örök Városba, és a pápa már másnap egy viszonylag hosszú, kb. egy órás audiencián fogadta őt és Myron Taylort, Rooseveltnél külön megbízottját. Március 23-án délelőtt 11 és 13 óra között Domenico Tardinié, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkáránál számolt be moszkvai útjának eredményeiről, és egyúttal egy írásos emlékeztetőt is átadott.¹⁵ Tardini és Flynn a tárgyalást március 28-án este 18.30-kor folytatták. Erre a találkozóra az amerikai diplomata egy Harriman moszkvai nagykövetnek szóló szentszéki üzenet tervezetével érkezett.¹⁶ A Flynn-féle szövegtervezet helyett a Szentszék azonban egy saját üzenetet fogalmazott meg a következő napokban. Előkészítésébe március 25-én XII. Piusz instrukciói szerint bevonták az 1940 óta az Államtitkárságon dolgozó amerikai Mons. Walter Carrollt¹⁷ is, aki – amellet, hogy a hadifoglyok és menekültek ügyeit intézte, illetve a Szentszékot képviselte a Vöröskeresztnél – a pápai audienciák alkalmával Myron Taylor tolmácsa is volt. Az üzenet végső megszövegezésében így fontos szerepet játszottak Carroll és Flynn március 25-i megbeszélésének tapasztalatai.¹⁸ A következő két nap alatt elkészült szentszéki feljegyzést Tardini végül Flynn március 28-án XII. Piusznál tett búcsúlátogatása alkalmával adta át az amerikai politikusnak, aki másnap már vissza is utazott az Egyesült Államokba.¹⁹

¹⁴ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 38–39.

¹⁵ Kronológiai összefoglaló Edward J. Flynn 1945. évi vatikáni küldetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 30–32.; Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 35–44.

¹⁶ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 24-i tárgyalásáról és Flynn tervezete a Harriman moszkvai követnek küldendő üzenetre. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 82–86.

¹⁷ JOHN C. BATES: The Visit of a Future Pope to Pittsburgh. In: *Gathered Fragments*, 2018. Vol. 28. 43–45. <https://dsc.duq.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1084&context=gf>

¹⁸ Feljegyzés Mons. Walter Carroll és Flynn 1945. március 25-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 87–90.

¹⁹ A Flynnnek 1945. március 28-án átadott feljegyzés. ASRS, AA.EE.SS., Pio

3. A közvetítési kísérletben résztvevő felek álláspontja

A vatikáni források az események pontosabb rekonstrukciója mellett a közeledési kísérletben résztvevő három főszereplő – az Egyesült Államok, a Szovjetunió és a Szentszék – céljainak és szempontjainak teljesebb megértését is lehetővé teszik. A kezdeményező szerepet kétségtelenül az amerikaiak játszották. Rooseveltnak számára ugyanis mind bel-, mind külpolitikai szempontból fontos volt, hogy fel tudjon mutatni valamiféle közeledést Róma és Moszkva között. Ahogyan a Flynnnel folytatott első tárgyalás után Tardini feljegyezte: az amerikai politikus moszkvai missziója „mindenekelőtt politikai jellegű” volt. Rooseveltnel ezzel tett kísérletet egy szentszéki–szovjet megállapodás előmozdítására, mert egy ilyen „megegyezés vagy modus vivendi nyilvánvalóan nagy politikai sikert jelentene az Egyesült Államok számára.”²⁰

A cél érdekében az amerikai diplomácia meglehetősen rugalmasságot mutatott. A Molotovval folytatott megbeszélés során Flynn kész volt elfogadni a szovjet külügyminiszter állítását, miszerint a Vatikán tanúsít ellenséges magatartást a Szovjetunióval szemben, Harri-man pedig jelezte, hogy Flynn útjának éppen az a célja, hogy ebben valamilyen változást érjen el Rómában.²¹ Az engedékenységgel mindenestre nem csak politikai számítás állt. Moszkvai benyomásai alapján Flynn őszintén meg volt arról győződve, hogy – amennyiben a Szentszék megfelelő választ küld – „az ajtó még nyitva áll”, hogy legalább az újonnan megszállt területek katolikusai ügyében megegyezésre jussanak a szovjetekkel.²² Egyetlen vágya ezért annak elérése volt, hogy a Szentszék is tartsa nyitva a megegyezés lehetőségét, aminek megvalósításához felajánlotta szolgálatait.²³

A dokumentumok mindazonáltal kevésbé támasztják alá Flynn optimizmusát. Miközben a szovjet sajtó újra és újra hevesen támadta a Szentszéket,²⁴ Amleto Giovanni Cicognani washingtoni apostoli

XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 101–106.; Kronológiai összefoglaló Edward J. Flynn 1945. évi vatikáni küldetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 30–32.

²⁰ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 36. Az amerikai belpolitikai jelentőségről ld. Cicognani 681/1945 sz. jelentése, 1945. március 14. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 718, f. 37.

²¹ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff.

²² Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 39–40.

²³ Feljegyzés Mons. Walter Carroll és Flynn 1945. március 25-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 88.

²⁴ Vö. pl. Cicognani 681/1945 sz. jelentése, 1945. március 14. ASRS, AA.EE.

delegátus értesülései is azt támasztották alá, hogy Sztálin nem kíván engedményeket tenni a katolikus egyháznak. A Harriman moszkvai követőtől származó információk szerint a Generalisszimusz elismerte ugyan, hogy a nép igényli a vallást, a maga részéről azonban csak a világi hatalom ellenőrzése alatt álló, nemzeti jellegű egyházak működését volt hajlandó engedélyezni. A katolikus egyház működéséhez viszont nem kívánt hozzájárulni, mert az, mint nemzetek feletti vallási intézmény biztonságpolitikai veszélyt jelent az államra. Harriman mindazonáltal úgy ítélte meg, hogy a világháború után Sztálin részéről a nép számára biztosított nagyobb beleszólás a politikai döntésekbe két évtizeden belül jelentős tényezővé teheti a katolicizmust Oroszországban.²⁵

Moszkvai tapasztalatai alapján Flynn is elismerte, hogy a Szovjetunióban nincsen remény a „valós és teljes” vallásszabadság elérésére. Sőt úgy vélte, hogy a balti államokban, Ukrajnában, Romániában, Magyarországon és Lengyelországban is előbb-utóbb kommunista rendszerek épülnek ki. Amíg azonban ezek nem válnak szovjet tagköztársassággá, látott reményt arra, hogy megvédjék az itt élő katolikus intézményeket és híveket. Amellett érvelt tehát, hogy a modus vivendi keresésének csupán az újonnan megszállt országokra kellene kiterjednie, a tárgyalásokat pedig „legalábbis egyelőre” nem közvetlenül Moszkvával, hanem a helyi kormányokkal kellene folytatni.²⁶

A szovjetek által megszállt területen élő katolikusok második világháború utáni sorsa a Szentszékét is foglalkoztatta. A felkínált amerikai közvetítési készséget tehát a Vatikánban annak ellenére sem kívánták teljesen elutasítani, hogy tisztában voltak Flynn missziójának alapvetően politikai jellegével. Tardini ugyanakkor abban bízott, hogy az amerikaiak képesek lehetnek vallási téren is főkezőleg hatni Sztálinra, sőt talán még a vallási türelem irányába megtett óvatos szovjet lépések folytatását is előmozdítani. Ezzel együtt pozitívumnak tartotta, hogy az Egyesült Államok támogatása mindenképpen növeli a Szentszék tekintélyét a Szovjetunió előtt, a Flynn útját kísérő sajtóérdeklődés pedig az egész világ figyelmét ráirányíthatja egy alapvetően vallási jellegű problémára.²⁷

Tardini ugyanakkor világosan rámutatott az amerikai és szentszéki álláspont közötti különbségekre is. Nehezményezte, hogy Flynn és Harriman megalapozottnak nevezte Molotov vádját, miszerint a

SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 718, f. 37.

²⁵ Cicognani 1796. sz. 1944. március 16 13.30-kor érkezett rejtjeltávirata. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 718, f. 581.

²⁶ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 40–41.

²⁷ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 38.

Szentszék ellenséges a Szovjetunió iránt. Ezzel szemben rámutatott arra, hogy a katolikusoknak – és a Szentszéknek – a kommunizmus-sal mint ideológiával szembeni ellenállása egyáltalán nem politikai, hanem vallási alapú. Ezért ezen a téren a katolikus egyháztól semmiféle változás nem várható. Inkább Sztálinnak kellene változtatnia politikáján, mégpedig úgy, hogy tiszteletben tartja a tényleges vallásszabadságot.²⁸ A Flynn által szorgalmazott – Harriman moszkvai követ útján Molotov felé közvetítendő – válaszban Róma egyúttal cáfolta a Molotov által felhozott vádakat. A dokumentum 1918-tól kezdve tételesen felsorolta mindazokat a kezdeményezéseket, amelyeket a Szentszék tett a kapcsolatok javításáért; számba vette azokat a tényeket, amelyek igazolták, hogy a Szovjetunió alaptalanul vádolja a Szentszékét nácibarátsággal; végül rámutatott: Róma a második világháború alatt szigorúan pártatlan magatartást tanúsított és világossá tette, hogy nem támogatja a Szovjetunióval szemben az ún. „keresztes hadjáratot”.²⁹

Az amerikaiak által szorgalmazott szovjet–szentszéki megállapodásnak mindazonáltal nem Moszkva vádaskodása volt a legfőbb akadály. Tardini teljességgel lehetetlennek nevezte a megegyezést olyasvalakivel, „aki nem kínál biztos garanciákat a vallásszabadság kötelező megtartására, amely oly lényeges az egyének és a társadalom” életében.³⁰ Egy esetleges *modus vivendi* helyett ezért célszerűbbnek tartotta, ha egy amerikai püspök Oroszországba küldését veszik fontolóra, aki nem csupán Poljanszkival vitatná meg a katolikus egyház helyzetét – miként azt Flynn javasolta –, hanem apostoli vizitátorként szabadon felkereshetné azokat a területeket, ahol katolikusok élnek.³¹ Ennek a püspöknek és az őt kísérő papoknak elsődleges feladata így az volna, hogy felmérjék a helyzetet és arról jelentést tegyenek.³²

Ezt a megoldást Tardini több szempontból is célszerűbbnek látta, mint azonnali tárgyalások megkezdését. Azon túl, hogy az adott pillanatban Flynn maga sem tudott semmiféle biztos alapot javasolni

²⁸ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 36–37.

²⁹ A Flynnnek 1945. március 28-án átadott feljegyzés. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 101–106. Mellékletként közli: DI NOLFO, 2003. 228. sz. dokumentum.

³⁰ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 43–44.

³¹ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 24-i tárgyalásáról és Flynn tervezete Harriman moszkvai követnek küldendő üzenetre. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 83.

³² Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 41., 44.

egy megegyezéshez, az apostoli vizitátor küldése azzal az előnnyel járt, hogy ez egy szokványos – és ezért magyarázatra nem szoruló – eszköze volt a Szentszéknek. Útjának köszönhetően továbbá Róma nemcsak részletesebb információkhoz juthatott, hanem időt is nyert volna. Egy apostoli vizitátor küldésével végül a szovjetek nyitottságát is tesztelni lehetett: amennyiben megtagadják beutazási lehetőségét, az egyértelműen bizonyítaná, hogy Moszkva részéről nincsen valódi közeledési szándék. Ez még akkor is igaz, ha Tardini kifejezetten azért kívánta a feladatot egy amerikai főpásztorra bízni, mert így nagyobb esélyt látott arra, hogy a szovjetek beengedik az országba.³³ Az amerikai politikus küldetésnek a szovjetek álláspontját tisztázni hivatott jellege is szerepet játszhatott ugyanakkor abban, hogy Tardini visszautasította Flynn azon javaslatát: csak az illetékesekkel való tárgyalás lehetőségét kérjék előzetesen a megbízott számára, és csupán akkor folyamodjanak vizitációs engedélyért, amikor már beengedték őt Moszkvába.³⁴

A tervezgetések ellenére mindazonáltal az apostoli vizitátor elküldésére – sőt talán kiválasztására – sem került sor. Ebben minden bizonnyal az játszott döntő szerepet, hogy miközben Flynn Moszkvában és Rómában a megegyezés lehetőségéről igyekezett meggyőzni tárgyalópartnereit, a Kreml már az ukrán görögkatolikus egyház felszámolását tervezte. A tervet azután 1945. április 11-én (nem egészen két héttel Flynn távozása után Rómából) végre is hajtották.³⁵ Az események tehát nem a Flynn – és Roosevelttel – által remélt optimista forgatókönyvet követték, hanem azok az információk bizonyultak megalapozottnak, amelyek szerint Sztálin (legalábbis a Szovjetunió határain belül) semmiféle engedményt nem kívánt tenni a katolicizmus irányában.

4. Összegzés

A szentszéki források egyértelműen megerősítik, hogy az Edward J. Flynn nevéhez kötődő közvetítési kísérletet az Egyesült Államok kezdeményezte. Míg ezen források tükrében a szovjet tárgyalási készség állítása tévesnek látszik, P. Leiber Nagy Töhötöm által tolmácsolt kijelentése némi pontosítással igaznak tekinthető: jóllehet a kapcsolátépítés terve nem a Szentszékől indult ki, Flynn küldetése nyomán a Vatikán valóban kész volt – az amerikai politikus útján – óvatos párbeszédet kezdeményezni Moszkvával.

³³ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 41–42.

³⁴ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 24-i tárgyalásáról, és Flynn tervezete Harriman moszkvai követnek küldendő üzenetre. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 83.

³⁵ PLOKHY, 2010. 446–447.; ROCCUCCI, 2011. 270–275.

A kudarccal végződő közeledési kísérlet egyúttal a második világháború utáni szentszéki–szovjet kapcsolatok néhány alapvonására is rámutat. Egyfelől arra, hogy a Szovjetunió kezdettől fogva potenciális fenyegetésként tekintett a nemzetek feletti katolikus egyházra, ezért a Szentszékkal való megegyezés helyett a helyi egyházak és Róma közötti kapcsolatok lazítására, sőt felszámolására törekedett. Másfelől pedig arra, hogy XII. Piusz – miközben határozottan visszautasította a kommunista ideológiát – kész volt a tárgyalásokra és a megegyezésre. Ennek feltételéül azonban a vallásszabadság biztosítását szabta. És bár erre a Kreml részéről nem látszott készség, időnyerés céljából Róma mégis kereste a kapcsolattartás lehetőségét. Később, amikor a szovjet érdekszférába került államok vezetőivel való megegyezés lehetősége szintén hasonló nehézségekbe ütközött, ugyancsak az apostoli vizitátor küldésének eszközéhez kívánt nyúlni.

A Flynn-misszió végül még egy – később visszájára forduló – szentszéki stratégia okaira is rámutat. Arra tudniillik, miért törekedett Róma a közép-kelet-európai zónába amerikai származású diplomátákat küldeni. Közvetlenül a második világháború után a Vatikánban ugyanis úgy vélték, hogy a Washington és Moszkva között fennmaradó együttműködési készség miatt a szovjetek (és csatlósai) részéről kisebb elutasítottság éri a szövetséges nagyhatalom állampolgárait.